

УДК 343.985

Т.П. МАТЮШКОВА, канд. юрид. наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРИЙОМИ АКТИВІЗАЦІЇ ПАМ'ЯТІ ЖІНОК, ПОТЕРПІЛИХ ВІД НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Ключові слова: прийоми активізації пам'яті, психологічний вплив, допит жінок, потерпілі від насильницьких злочинів

Одним із напрямків розвитку криміналістичної тактики є створення певних алгоритмів (моделей) застосування тактичних прийомів окремих слідчих дій у методиці розслідування окремих видів злочинів [1, с.349].

Проблема активізації пам'яті та удосконалення тактичних прийомів на підставі сучасних досягнень психологічної науки неодноразово привертала до себе увагу вчених-криміналістів (О.М. Васильєва, Ф.В. Глазиріна, Г.Г. Доспулова, А.В. Журавля, А.А. Закатова, В.О. Коновалової, З.І. Мітрохіної, М.І. Порубова, Ф.М. Сокиран, Є.Є. Центрова, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблокова та ін.). Але стосовно допиту потерпілих-жінок ці проблемні питання не знайшли належного відображення у наукових дослідженнях. У зв'язку з цим постає завдання систематизації й удосконалення існуючих і розробки нових прийомів активізації пам'яті жінок, потерпілих від насильницьких злочинів, вирішення якого і є метою даної статті. Її новизна полягає в аналізі наукових поглядів, матеріалів слідчої та судової практики щодо особливостей тактики допиту потерпілих і, на основі проведених досліджень, удосконаленні та систематизації тактичних прийомів психологічного впливу, застосування яких при допиті жінок, потерпілих від насильницьких злочинів, є доцільним з метою активізації їх пам'яті та отримання повних показань.

В криміналістичній літературі допит розглядається як спосіб отримання показань,

інформаційний процес, форма спілкування [2, с.290, 293; 3, с.6; 4, с.136; 5, с.68–69; 6, с.200]. На наш погляд, вищезазначені аспекти доповнюють один одного і сприяють повнішому розкриттю сутності цієї слідчої дії. Повною мірою психологічний процес спілкування проявляється під час допиту потерпаючої від насильницького злочину, що пов'язано з їх соціальною, особистісною і ситуаційною адаптацією [7, с.106–107]. Взаємний обмін інформацією, який відбувається при цьому, психологічний вплив слідчого на допитувану, сукупність застосовуваних тактичних прийомів мають певні особливості, обумовлені психологічними особливостями особистості допитуваної, її психічним станом, специфікою вчиненого відносно неї злочину, характером і тяжкістю заподіяної шкоди [8, с.104–108]. Мета допиту – отримання слідчим правдивих показань у повному обсязі обізнаності допитуваної – може бути досягнута лише за умови ретельної підготовки слідчого до допиту. Значною мірою зазначена підготовка повинна витікати зі спеціалізації слідчого, основним напрямком роботи якого повинно стати розслідування саме насильницьких злочинів, вчинених щодо жінок, у тому числі, в сім'ї. Проведені нами дослідження дозволяють стверджувати про доцільність проведення розслідування у справах зазначеної категорії саме слідчими-жінками.

Аналіз слідчої і судової практики свідчить, що при вчиненні насильницьких злочинів відносно жертв застосовується фізичне (застосування мускульної сили, зброї, інших предметів, зв'язування, примушення до вживання алкоголю чи наркотиків) і психічне (образи, погрози фізичної розправи, у тому числі, вбивства, каліцтва як потерпілої, так і близьких їй осіб, а також насильницьке заволодіння документами, речами потерпілих, ігнорування успіхів, вмінь, досягнень, позбавлення можливості жити у власній домівці, погрози розголошення дійсних чи вигаданих відомостей, що ганьблять честь і гідність тощо) насильство. Неодноразові й тривалі його прояви негативно впливають на психіку потерпілої, викликаючи певні психологічні

зміни. Останні обумовлюють не лише нездатність потерпілої чинити дієвий опір злочинцю, а й давати правдиві і повні показання [7, с.15–19]. Проведені нами дослідження свідчать, що майже кожна третя неповнолітня та кожна десята повнолітня потерпіла посилались на забування обставин події в цілому чи окремих її елементів та неспроможність у зв'язку з цим дати показання. Водночас, у 14,4 % неповнолітніх та 9 % повнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів спостерігалась амнезія внаслідок вчиненого злочину.

Зазначене вимагає від слідчого застосування тактичних прийомів психологічного впливу на жінок, потерпілих від насильницьких злочинів, при спілкуванні з ними під час допиту. Метою правомірного психологічного впливу на допитуваних є таке втручання у їх внутрішні психічні процеси, що сформує правильну позицію і лінію поведінки допитуваних при допиті, сприятиме активізації їх пам'яті.

Спеціальну групу прийомів, що сприяють актуалізації й відтворенню у пам'яті інформації, яку сприйняла особа, складають методи активізації асоціативних зв'язків у сфері уявлень. Зокрема, дієвими прийомами активізації пам'яті жінок, потерпілих від насильницьких злочинів, є постановка запитань, що нагадують, уточнюють, деталізують і виражені у формі прохання, розумового завдання, анкети [9, с.100–101], у тому числі з послідовним підведенням до запитання, яке необхідне з'ясувати. З метою конкретизації й деталізації показань потерпілих, усунення сумнівної помилки чи(і) навіювання доцільним є пред'явлення речових і оголошення письмових доказів. До прийомів, що сприяють актуалізації й відтворенню у пам'яті інформації, яку сприйняла особа, ми також відносимо допит потерпілої на місці події. Активізація пригадування обумовлена повторним сприйняттям обстановки, в умовах якої відбулась подія злочину. Водночас, вважаємо за доцільне відзначити, що допит потерпілої на місці події є важким для неї випробуванням. У осіб із нестійкою психікою він може викликати стресові реакції. Недоцільно також проводити на місці події

допит малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів.

При допиті слідчому доцільно враховувати, що жінкам, за даними психологів, властиві: підвищений рівень конформності, фрустрації, емпатії, відчуття провини, тривоги, бажання схвалення їх дій; переоцінка тривалості часу; невпевненість у незнайомому місці; знижений рівень критичного й образного мислення; здатність краще розпізнавати кольори, визначати емоції за мімікою, вербально висловлювати інформацію, переосмислювати власні вчинки; схильність до проявлення аутоагресії (спрямованої на себе) [10]. Тобто, у мотивах поведінки жінок превалюють емоційні фактори, у зв'язку з чим ефективними є тактичні прийоми, що сприятимуть їх адаптації до обстановки допиту, усуненню небажаних емоцій та станів психічної діяльності. Такими тактичними прийомами є: а) повідомлення про ціль, порядок проведення допиту, осіб, які приймають у ньому участь; б) пропозиція допомоги психолога з метою адаптації до ситуації допиту; в) переконання про нерозголошення відомостей щодо обставин вчинення злочину; г) переконання у невідворотності покарання винних осіб та можливості забезпечити захист потерпілій; г) роз'яснення необхідності надати допомогу своїми показаннями та важливості повідомлення саме правдивих показань; д) попередження в тактовній формі та роз'яснення потерпілим доцільності можливих уточнень, доповнень, перевірок окремих деталей їх показань; е) позитивна оцінка окремих якостей допитуваних.

Тактичні та психологічні прийоми встановлення комунікативного і психологічного контакту з потерпілою: а) починати допит із бесід на теми, які безпосередньо не стосуються предмету допиту, використовуючи дані, отримані при криміналістичному вивченні особистості потерпілої; б) спостерігати за невербальними проявами (мімікою, жестами, поведінкою) потерпілої; в) оперативно корегувати власну діяльність, особливу увагу приділяти не лише змісту власних реплік, оцінок, але й інтонації, тональності їх висловлення. Значною мірою сприятимуть взає-

мопорозумінню з потерпілою прийоми етичного блоку [11, с.495–496].

Суттєво вплине на ефективність допиту жінок, потерпілих від насильницьких злочинів, і застосування слідчими тактико-психологічних прийомів активного висловлювання: а) проговорювати, повторювати висловлювання допитуваної, починаючи, наприклад, із вступних фраз: «Іншими словами, ви вважаєте...» чи «Як я Вас зрозумів...»; б) відтворювати показання допитуваної у скороченому вигляді, коротко формулюючи суттєві обставини викладеного; в) розвивати показання потерпілої, виводячи із них логічні наслідки; г) використовувати ті еталони невербальної поведінки, які демонструють установку слідчого на співробітництво, довіру, рівнозначність, повагу до потерпілої. Наприклад: періодичний, непрямий контакт очима; відкриті долоні чи(і) нахилення голови у бік допитуваної; симетричне, на оптимальній дистанції розташування навпроти неї тощо.

Водночас, слідчому не слід: а) негативно оцінювати окремі якості потерпілої, вживати висловлювання, що принижують її особистість, наприклад: «Ви кажете дурниці, неправду», «Треба було думати раніше»; б) ігнорувати показання допитуваної, відверто нехтувати її думкою; в) робити зауваження про хід бесіди, наприклад: «Ви дещо відволіклись від теми»; г) супроводити показання потерпілої висловлюваннями «так-так», «ну-ну», «далі» тощо; г) акцентувати увагу на обставинах, що пом'якшують відповідальність обвинуваченого [7, с.108–109]. Одним із суттєвих правил проведення допиту та активізації пам'яті є заборона переривати допитувану за відсутності крайньої на те необхідності. Ефективними засобами актуалізації забутого окремими вченими-криміналістами також визнаються використання зорових та вербальних асоціацій, гіпнозу, біоритмології [12, с.12, 35–37; 13, с.25–26; 14, с.47].

Резюмуючи викладене, слід відзначити, що застосування слідчими вказаних прийомів активізації пам'яті жінок, потерпілих від насильницьких злочинів, ефективно вплине на результативність їх допиту. Вибір і засто-

сування конкретних тактичних прийомів активізації пам'яті чи їх систем значною мірою обумовлені: психологічними особливостями особистості допитуваних, специфіки вчинених відносно них злочинів, характеру і тяжкості заподіяної шкоди, повнотою та якістю інформації про їх особистісні риси, властивості та особливості, отримані слідчим при вивченні особистості потерпілих; встановленням та підтриманням психологічного контакту з ними. Викладені положення можуть бути використані не лише при проведенні допиту та інших слідчих дій за участю жінок, потерпілих від насильницьких злочинів, а й подальших комплексних досліджень у напрямку розвитку криміналістичної тактики, створення певних алгоритмів застосування тактичних прийомів окремих слідчих дій у методиці розслідування окремих видів злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коновалова В. Е. Генезис криминалистической тактики / Коновалова В. Е. // Криминалистика XXI столетия : материалы междунар. науч.-практ. конф. (25-26 листоп. 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 347-350.
2. Криминалистика : підруч. / В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. – Х. : ХНУВС, 2011. – 666 с.
3. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. К. Весельський. – К., 1999. – 17 с.
4. Лукашевич В. Г. Криминалистическая теория общения: постановка проблемы, методика исследования, перспективы использования : монография / В. Г. Лукашевич. – К. : Изд-во Укр. акад. внутр. дел, 1993. – 194 с.
5. Протасевич А. А. Проблемы предмета и средств раскрытия серийных преступлений, сопряженных с насилием : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. юрид. наук : 12.00.09 / Протасевич А. А. – Воронеж, 1999. – 74 с.
6. Полищук Д. А. Психологические особенности общения при допросе / Полищук Д. А., Парфентьев А. В. // Прокурорская

и следственная практика. – 2002. – № 1–2. – С. 199–215.

7. Матюшкова Т. П. Тактика допиту потерпілих-жінок від насильницьких злочинів: дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Матюшкова Т. П. ; Харківськ. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2006. – 255 с.

8. Матюшкова Т. П. Психічні стани потерпілих-жінок від насильницьких злочинів як основа формування їхніх показань / Т. П. Матюшкова // Вісник Харківськ. нац. ун-ту внутр. справ. – 2007. – № 37. – С. 104–109.

9. Фунікова О. В. Теоретичні основи класифікації запитань у криміналістиці : монографія / Фунікова О. В. ; за ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х. : Право, 2008. – 144 с.

10. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины : монография / Ильин Е. П. – СПб. : Изд-во «Питер», 2003. – 544 с.

11. Сокиран Ф. М. Проблеми систематизації прийомів психологічного впливу на до судовому слідстві / Сокиран Ф. М., Сокиран М. Ф. // Криміналістика ХХІ століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (25-26 листоп. 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 493–497.

12. Гримак Л. В. Психологические методы активизации памяти свидетелей и потерпевших : методическое пособие / Гримак Л. В., Скрыпников А. И. – М. : ВНИИ МВД России, 1997. – 52 с.

13. Полстовалов О. Д. Совершенствование тактических приемов криминалистики на основе современных достижений психологической науки : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук / О. Д. Полстовалов. – Уфа, 2000. – 27 с.

14. Митрохина З. И. Использование данных психологии при производстве допроса и судебно-психологической экспертизы : текст лекций / Митрохина З. И. – Х. : Харьковск. юрид. ин-т, 1982. – 67 с.

Матюшкова Т. П. Прийоми активізації пам'яті жінок, потерпілих від насильницьких злочинів / Т. П. Матюшкова // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 629–632 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11mtpvzn.pdf>

Визначені тактичні прийоми психологічного впливу, застосування яких при допиті жінок, потерпілих від насильницьких злочинів, є доцільним з метою активізації їх пам'яті та отримання повних показань. Сформульовані рекомендації щодо особливостей використання прийомів активізації пам'яті жінок, потерпілих від насильницьких злочинів.

Матюшкова Т.П. Приемы активизации памяти женщин, потерпевших от насильственных преступлений

Определены тактические приемы психологического воздействия, которые следует применять при допросе женщин, потерпевших от насильственных преступлений, с целью активизации их памяти и получения полных показаний. Сформулированы рекомендации по особенностям использования приемов активизации памяти женщин, потерпевших от насильственных преступлений.

Matyushkova T.P. Means of Activation the Memory of the Women Suffered From the Violent Crimes

The tactical means of psychological influence, that it is necessary to apply at the interrogation of women suffered from the violent crimes, with the purpose of activation of their memory and receipt of complete testimonies, are certain. Recommendations on the features of the use of means of activation the memory of the women suffered from the violent crimes are formulated.